

De kolken

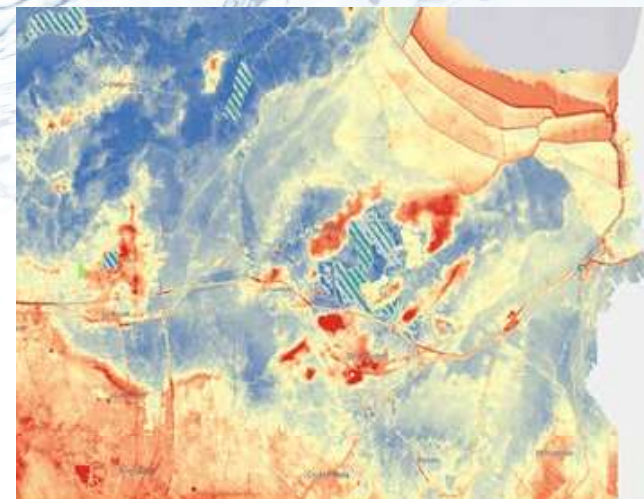
De kolken in het Dollardgebied liggen niet willekeurig verspreid in het landschap. In hun ligging is de structuur van de opbouw van het landschap te herkennen. De onderdelen van die structuur tonen in hun samenhang de anatomie van het landschap.

5.1 De kolken en de anatomie van het landschap

De basisanatomie van het landschap van het Oldambt wordt bepaald door een groep keileemruggen of drumlins die bij de monding van de rivier de Eems liggen. Die keileemruggen zijn in de voorlaatste ijstijd, het Saalien (238.000 – 126.000 jaar geleden), ontstaan door schuivende ijsmassa's. In de laatste ijstijd (116.000 – 11.700 jaar geleden) werden deze keileemruggen bedekt met zand, de zogenoemde dekzanden.¹ Deze basisstructuur blijft gedurende alle veranderingen die in de loop der tijd zullen volgen, de indeling van het landschap bepalen.

Na de laatste ijstijd vormt zich een veenlaag over deze heuvelachtige ijstijdenbodem, als een deken. Door meerdere oorzaken, zoals het afgraven van de veenlaag, de stijging van de zeespiegel en het slechte onderhoud van de dijken, spoelt de zee het land binnen en vormt, van elkaar gescheiden door de ijstijdheuvels, twee zeeboezems, de oostelijke en westelijke boezem van de Dollard.

In 1509 bereikt de Dollard zijn grootste omvang; rond 1545 is al een derde daarvan weer ingepolderd door

een eerste insluiting van de Dollard. De dijklinie van deze eerste insluiting bepaalt de huidige anatomie van het landschap. Het is de uitgangspositie van de verdere inpoldering en is bepalend voor de bewoning in het gebied. Alle dorpen – met uitzondering van Bad Nieuweschans – liggen op deze eerste insluiting van de Dollard, die daarom ook wel het bewoningslint wordt genoemd. En omdat dat bewoningslint zich met zijn wegen met bomenrijen, de dorpsbosjes en de boerentuinen onderscheidt van het omringende akker- en weiland wordt het lint ook wel het groene lint genoemd. De meeste kolken zijn ontstaan bij de vroege inpolderingen tussen 1550 en 1650 en liggen op of vlak bij deze eerste insluitingslinie.

■ *Hoogtekaart van het Dollardgebied. Uit: Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). De rode plekken in het midden zijn de keileemruggen. Bron: ahn.nl*

■ *Booneschanserkolk. Foto: Aart Jan Langbroek*

¹ Er is een enorme laag zand die het binnenland van Nederland bedekt. Tijdens de laatste ijstijd, in het Weichselien, zo'n 20.000 jaar geleden, bestond het Nederlandse landschap uit koude steppe, toendra of zelfs poolwoestijn. Er was weinig begroeiing en er liepen grote zoogdieren zoals mammoeten rond. Doordat het Nederlandse landschap kaal was, konden fijne zanddeeltjes van bijvoorbeeld stuwwallen en uit rivierbeddingen worden geblazen. Vervolgens werd dit zand als een deken over grote delen van Nederland afgezet. Het dekzand vormt niet alleen een deken, maar is ook terug te vinden in de vorm van langgerekte dekzandruggen en duinen. (Bron: geologievanederland.nl)

Kolken Dollardgebied

Wat aanvankelijk een overstromingsramp was, bleek zeer vruchtbaar land op te leveren. In 1855 publiceerden G.A. Stratingh en G.A. Venema hun standaardwerk over de Dollard, met als doel *“in de eerste plaats, als het ware, een Gedenkboek zamen te stellen, waarin wij ons en onze nazaten zich nog, als er eenmaal geen Dollard meer bestaat, in die tijden zouden kunnen verplaatsen, toen hij nog niet was, voor de geest kunnen stellen, hoe hij ontstond en weder verdween, hoe beurtelings land in water en water in land werd herschapen.”*²

Stratingh en Venema hadden niet kunnen voorzien dat het anders zou lopen en dat aan het winnen van het vruchtbare land voortijdig een einde zou komen door veranderde inzichten over de waarde en wenselijkheid van het bewaren en beheren van natuurgebieden.

Ze schrijven verderop in hun boek: *“Wij wenden thans onze blikken van het treurige schouwspel der verwoesting, dat wij schetsten, af, tot het verblijdende tafereel, hetwelk, als een tegenhanger van het eerste, ons de herwinning van het land in dezen waterplas aanbiedt, waardoor het verlies sedert zoo zeer vergoed is en nog steeds wordt, dat het ongeluk onzer voorzaten een bron van geluk is geworden voor hunne nazaten en voor ons. Voor hetgeen het water aan land ontam gaf het in meer dan tienvoudige waarde terug; al spoedig, ja onderwijl de golven nog op de eene plaats vernielend werkten, bragten zij op eene andere reeds de vruchtbaarste slijk aan en over de oevers, die zij bespoelden en overstroonden. Zo deelt de Natuur als het ware met dezelfde hand, door een en hetzelfde middel, ramp en zegen uit; en waar zij vernielt, schept zij ook weder.”*³

De structuur van de eerste insluiting van de Dollard wordt gevolgd door de structuur van de achtereenvolgende inpolderingen, die vanwege het vooruitzicht van toenemende rijkdom door de vruchtbare grond snel op elkaar volgden. Het is deze structuur, die de volgorde van behandeling van de kolken in dit hoofdstuk bepaalt. We volgen als het ware de anatomie van het landschap langs de insluitende dijklinie en signaleren de kolken die erop liggen of op daaropvolgende dijken. We beginnen bij Nieuweschans en volgen de eerste dijk van de oostelijke boezem van de Dollard, via Oudeschans om het schiereiland van Winschoten heen, langs de dijk van de westelijke Dollardboezem, waar we uiteindelijk uitkomen bij de Punt van Reide.

■ *Bedijkingen van de Dollard. Kaart van den Dollard sedert de bedijking van 1545 tot op den tegenwoordige tijd: met aanwijzing tevens van een nieuw plan van indijking der kwelderlanden ten noorden van de Stads-polder. 1545 – 1839 G.A. 1536_1141*

² Stratingh en Venema, 1855, voorbericht pagina VI
³ Stratingh en Venema, 1855, vierde hoofdstuk, blz. 97

5.2 De kolken van Bad Nieuweschans

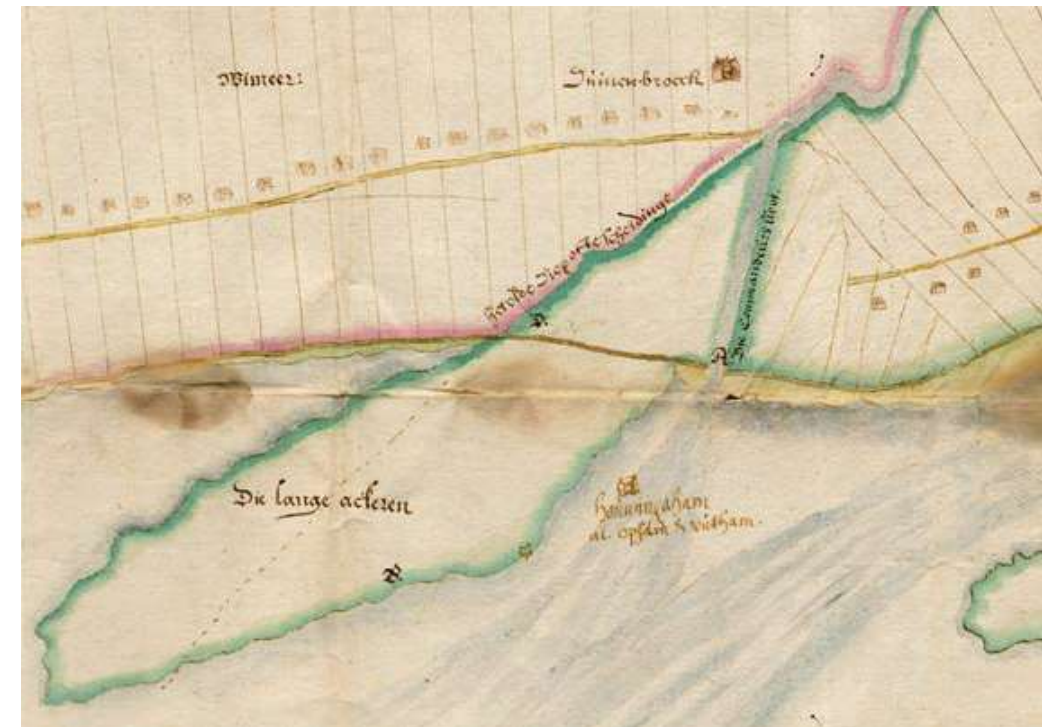
Bad Nieuweschans ligt niet op de eerste indijkingslinie zelf, maar op een volgende inpoldering van de kwelder van de Lange Akkeren, ook wel Liedsland geheten. Bij deze inpoldering in 1605 wordt het Bunderneuland ingepolderd. Volgens het opstrekrecht behoorde het bij het kerspel Bunde. Maar de nazaten van de bewoners van het verlaten dorp Houwingaham meenden ook aanspraak op het land te maken. In overleg werd toegestaan dat er op een punt van deze Duitse polder een Nederlandse schans werd gebouwd.

Iedere inwoner van Bad Nieuweschans kent de kolk bij de Bunderpoort als onderdeel van de vestinggracht. Er wordt gezwommen, gevist, maar vooral geschaatst.

Er schijnt in de kolk nog een muur aanwezig te zijn tot net onder het wateroppervlak, zodat het lijkt alsof je over het water wandelt als je op de muur loopt. Net als Jezus, werd er dan bij gezegd. Over de kolk zeggen Stratingh en Venema in hun boek over de Dollard: *“in de oostelijke gracht dezer vesting, juist in de dijklinie vindt men eene kolk, waar thans nog 8 – 9 E. water staat, zeker als het gevolg eener doorbraak vóór de aanleg daarvan voorgevallen.”*⁴

De Nieuweschans is in 1628 aangelegd. Als de kolk opgenomen is in de bouw van de vesting, moet de kolk er toen al zijn geweest. De kolk heeft dan zijn oorsprong tussen 1605 (de inpoldering van het Bunderneuland) en 1628 (de aanleg van de Nieuweschans). Ervan uitgaande dat een stormvloed ten grondslag heeft gelegen aan de doorbraak die deze kolk heeft

■ *De kwelder van de Lange Akkeren voor de aanleg van de dijk en de vesting. De kerk van Houwingaham is nog zichtbaar op de slikken van de Dollard. Bron: Groninger Archieven, 1536_7786*

⁴ idem, blz. 128

Kolken Dollardgebied

1610. De naamdag van de heilige Emerentia is 23 januari en die van Pontiaan 14 januari. Dit betekent niet dat de vloed op twee afzonderlijke dagen heeft plaatsgevonden. In die tijd schakelde men geleidelijk over van de juliaanse naar de gregoriaanse kalender, die meer in overeenstemming was met de omloop van de aarde om de zon. De vloed kan in historische teksten de ene of de andere naam hebben. Volgens onze kalender is het de Emerentiafloed. Het was de ernstigste vloed na de vreselijke vloed van 1570. Op 23 januari beukte de stormvloed op alle kustgebieden van Vlaanderen, via Holland tot in Duitsland en Denemarken. In zijn boek *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen* noteert J. Buisman dat het "water over veel dijken ging, zowel in het emder land als in gronijnger landt en freyslant".⁵ Met name in het Emderland loopt het water over en door de dijken en komt veel land blank te staan. Dit maakt van de kolk de oudste plek van Bad Nieuweschans, dat als het ware om de kolk is aangelegd. Net zoals Den Haag is begonnen op de plaats van het water dat nu de Hofvijver is.

De Langeakkerschans met twee kolken. Detail van *Caerte van de nieuw ingedijckte landerijen de Stadt Groningen toebehoorende*, Bastiaan Beck, 1696. *Groninger Archieven* 1536-6582

doen ontstaan, komt vooral één stormvloed in aanmerking. Het is de Emerentia- of Pontiaansvloed van

Het Oudezijl en het Zwijnezijl bij Nieuweschans. Detail van de generale kaart van het kerspel Bellingwolde, 1828. *Groninger Archieven*, 817-2786.2

⁵ Buisman, J., *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen*, deel 4, 1575-1675, Franeker, 1998, blz. 267

Bij het nader bekijken van historische kaarten uit de zeventiende en achttiende eeuw valt op dat in en bij Nieuweschans twee forse kolken staan afgebeeld. Het bestaan van een tweede kolk, naast de kolk in het oostelijke deel van de vestinggracht, maakt echter geen deel meer uit van het collectieve geheugen van de Schanskers. Het was even zoeken, maar uiteindelijk werd de locatie van deze tweede kolk vastgesteld even ten noorden van de vesting in een dijk, die nu de Hoofdstraat is, waar deze de bocht maakt bij de supermarkt. Aan de overkant van deze supermarkt heeft de voormalige kolk gelegen. Bij navraag melden inwoners dat de grond daar nogal drassig is, wat ook overeenkomt met de aanduiding op de kadastrakaart van 1832: moeras.

De oostelijke punt van de oude vestingwal is nog duidelijk zichtbaar in de vestinggracht bij de weg Bunderpoort in Bad Nieuweschans. Foto: Aart Jan Langbroek

Toen in 1657 de oostelijke Dollardboezem werd afgesloten, werd in de Schanskerdijk vlak bij de vesting een zijl (sluis) aangelegd, die de afwatering verzorg-

de van alle kerspelen die voordien via de Winschoterzijl en Bellingwolderzijl afgewaterd hadden. In totaal waren dat tien kerspelen en het zijl werd dan ook het Tienkarspelzijl genoemd. Deze sluis werd eenmaal verplaatst, toen er een nieuw kanaal werd aangelegd. Met de aanleg van de Statenzijl in 1707 verloor de sluis haar functie. Op de plaats van deze oude zijl bevindt zich nu het gehucht Oudezijl. Los van het Tienkarspelzijl werd het water vanuit Hamdijk en Dünebroek apart afgevoerd via een kanaaltje, het Bellingwolderster Diep dat dicht bij de vesting uitmondde in de Zwijnezijl. Precies op deze plek lag de tweede kolk van Nieuweschans en het zal waarschijnlijk het gevolg zijn geweest van een doorbraak van dit Zwijnezijl. Als de kolk er nog zou zijn, zou de naam Zwijnkolk goed passen. De naam Zwijn heeft waarschijnlijk niets te maken met varkens, maar met zwijn in de betekenis van zwin, waarmee een natuurlijke buitendijks liggende geul wordt aangeduid.

5.2.2 Kolk Nieuweschans

Deze kolk is opgenomen in het waterstelsel van Bad Nieuweschans. Waar de kolk moet liggen, is nu een brede vijver te zien waarvan we de diepte niet kennen, en een kolk is er niet in te herkennen.

De oeverbeplanting hangt af van de plek langs de oever. Een aantal tuinen grenst aan de vijver met tuinplanten of een terrasje met harde beschoeiing. Elders groeit een smalle zone met oeverplanten zoals riet, harig wilgenroosje (*Epilobium hirsutum*) en grote kattenstaart (*Lythrum salicaria*). Enkele grote schietwilgen vallen wel op en maken van het landschap een fraai ruimtelijk geheel. Op het smalle grasveld tussen de oever en de weg Bunderpoort staan elzen. Het gaat om de hybride - gekweekt sinds 1984 - *Alnus x spaethii*, een kruising tussen de Japanse els (*Alnus japonica*) en de Kaukasische els (*Alnus subcordata*)⁶

In het water drijven vooral de grote bladeren van de gele plomp en de uitheemse roze waterlelie (*Nymphaea marliacea*). Op het open water zwemmen wilde eenden (*Anas platyrhynchos*). Tussen de gele plomp foerageert een meerkoet (*Fulica atra*) met jongen. Ze pikken aan de planten, zoeken allerlei kleine waterdieren zoals slakjes, larven en verschalken misschien een visje.

In deze kolk zijn flora en fauna niet nadrukkelijk onderzocht. Wel heeft de vleermuiswerkgroep Groningen tijdens een avondexcursie vleermuizen gespot. Er was genoeg open water voor twee watervleermuizen (*Myotis daubentonii*) om vlak boven waterinsecten te vangen. Vanuit de bebouwde kom ten noorden van de kolk vlogen vier laatvliegers naar de kolk om hoog boven het water en langs de bomen en struiken hun rondjes te draaien op zoek naar een insect, of juist om door te vliegen in zuidelijke richting naar andere voedselrijke terreinen. En ook een gewone dwergvleermuis (*Pipistrelles pipistrelles*) foerageerde boven het water langs de wilgen en boven het grasveld met de elzen.

⁶ Schalk, G. & M.B.M. Ravesloot (2002). *Alnus x spaethii* 'Spaeth' wil de ruimte. *Tuin & Landschap* 20, p. 19.

Kolk Nieuweschans

Locatie: De kolk ligt aan de Bunderpoort in Bad Nieuweschans en is opgenomen in de oostelijke vestinggracht. Het geheel maakt een parkachtige indruk met bosjes en grasland.

GPS: N 53°10'46", E 7°12'40"

Eigendom: gemeente

Gemeente: Oldambt

Opmerking: Bij deze kolk zijn geen metingen verricht.

foto's: Aart Jan Langbroek (boven) en Chris Gras (onder)

5.3 De kolken van de Hamdijk

De Hamdijk is tegenwoordig de weg die van Bad Nieuweschans via Klein-Ulsda naar Oudeschans loopt. Het is wat bewoning betreft de voortzetting van het middeleeuwse dorp Houwingaham. Door de uitbreiding van de Dollard in de zestiende eeuw verlieten de inwoners het dorp en vestigden zich op een nieuwe plaats, richting Bellingwolde, dat ze Den Ham noemden. Na de aanleg van de zeedijk keerden een aantal van hen in het begin van de zeventiende eeuw terug naar hun oude woonplaatsen, waarna ze de boerderijen op huiswierden in de luwte van de zeedijk bouwden. De boerderijen waren verbonden door een voetpad; pas in 1856 werd een doorgaande weg aangelegd.⁷

❑ **Kolken Hamdijk (Den Olden Dick)** op een kaart uit 1590, nog voor de aanleg van de vesting Bellingwolderschans. Ook te zien is het bewoningslint van Den Ham. Detail uit: Kaart van de landen van Blijham, Bellingwolde en Vriescheloo, Groninger Archieven, 1536-1262

Wanneer de dijk precies is aangelegd, is niet zeker. Omdat de Hamdijk rond 1828 een apart buurtschap was met een eigen school, verscheen er – net als over vele andere Groningse dorpen – een zogenoemd schoolmeesterrapport. Dit schoolmeesterrapport meldt over de datum van de aanleg van de dijk het volgende: "Derwijl men van het jaar 1519 tot 1545 vrij algemeen door dyken het water zocht te keeren, pleit ook de waarschijnlijkheid sterk voor de gedachte dat binnen dit tijdvak ook de Hamdijk zal gelegd zijn."⁸

⁷ Wikipedia over de Hamdijk

⁸ Schoolmeesterrapport Hamdijk, H. Leisler, 10 september 1828, Groninger Archieven

Vaak wordt aangenomen dat de kolken het gevolg zijn van dijkdoorbraken tijdens de Allerheiligenvloed van 1570, de hevigste stormvloed die het Groningerland in deze periode heeft getroffen. Op een kaart uit 1590, nog voor de aanleg van de Bellingwolderschans, staan op 'Den Olden Dick' weliswaar kolken afgebeeld, maar niet in het oostelijke gedeelte van die dijk, die wij nu de Hamdijk noemen.

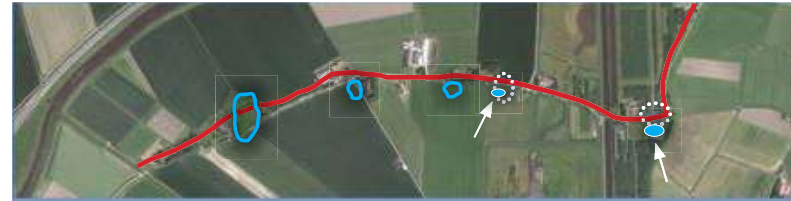
❑ **De dijk tussen de Booneschans en de Bellingwolderschans.** Detail uit: Kaart van het stroomgebied van de Westerwoldse A, vanaf Wedde, en van de Pekel Aa vanaf Strobos, tot aan Nieuweschans, 1600 – 1657, G.A. 1536 – 5790

Bij de Booneschans is in 1593 een schans bij de Dünebroeksterzijl aangelegd. Het is zeer onwaarschijnlijk dat er een schans aangelegd zou worden bij een weggespoelde sluis. Dat maakt een scenario waarbij de kolk op een later tijdstip ontstaan is, aannemelijker.

Op een tekening die gedateerd is 1600-1657 staan tussen Booneschans en Bellingwolderschans wel over de hele lengte kolken afgebeeld. Mogelijk zijn de kolken ontstaan tijdens de Emerentiafloed van 1610, dezelfde stormvloed die waarschijnlijk ook de kolk van Nieuweschans heeft veroorzaakt. Een ander scenario is het ontstaan tijdens "de Maartensvloed van 1686, tusschen den 12 en 13 November voorgevallen (...) Reiderland leed daarbij weder het meest, evenals voor 43 jaren. Binnen eenige uren werd het geheel onder het water bedolven; de golven rolden

Kolken Dollardgebied

eene manshoogte over de dijken. De oude Bunderdijk, van Bunde naar de Oude Schans, was grotendeels tot den grond weggespoeld, slechts hier en daar waren nog brokken staande gebleven, en de nieuwe dijk van de Charlottenpolder was ten eenenmale geslecht; voorts was de oude sluis bij Bunde weggeslagen, terwijl er tevens onderscheidende kolken in den dijk gespoeld waren, o.a. de nog bestaande groote Reider Kolk ten noordwesten van Bunde.”⁹

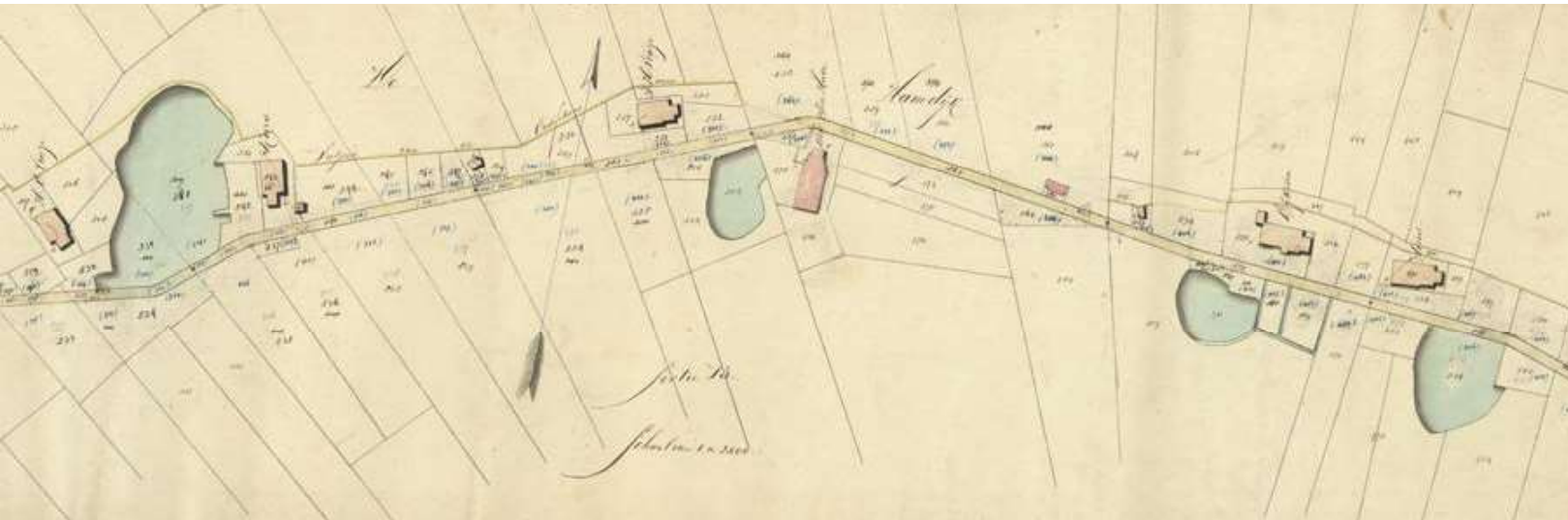
De reconstructie die Libau (onafhankelijke adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit en cultureel erfgoed in Groningen en Drenthe) in 2015 van de Hamdijk heeft gemaakt, laat een mogelijk tracé van de dijk zien.

Stratingh en Venema melden in hun boek over de Dollard dat de dijk in 1855 nog steeds goed herkenbaar was, vooral aan de kolken, “daarin gescheurd, waarbij zich nabij Oudeschans drie en verder naar de Booneschans zeven tussen beide bevinden.”¹⁰ Het schoolmeesterrapport (H. Leisler, 10 september 1828) meldt hierover: “Aanmerkelijk zyn hier de kol-

Reconstructie van de Hamdijk, gemaakt in 2015 door Libau. De rode lijn geeft het vermoedelijke tracé aan van de oorspronkelijke Hamdijk. De blauwe lijntjes laten de contouren zien van de toenmalige kolken. Op twee locaties (witte pijlen) zijn in het kader van de aanleg van waterbergingsgebieden twee kolken opnieuw gegraven. De witte stippellijnen geven de oorspronkelijke ligging van deze twee kolken aan. Bron: Libau (aangepast)

122

Kaart op kadastrale basis van de weg Bellingwolde – Nieuweschans, het stuk over Hamdijk, Sectie B, 1855 – 1860. Bron: G.A. 817_3640

⁹ Stratingh en Venema, 1960, blz. 150.

¹⁰ Schoolmeesterrapport Hamdijk, H. Leisler, 10 september 1828, Groninger Archieven

ken, van welke nog vyf aanwezig zijn. Het is zonder twijfel dat alle deze kolken, (aan de Zuidzyde van den dyk gelegen) kort na de indykking door het schuren van den dyk ontstaan zyn, omdat de dyken toen nog geene genoegzame vatigheid hadden, en misschien ook te zwak van aanleg waren.”

Op de kadastrakaart van 1832 zijn nog vijf kolken te zien; aan het eind van de negentiende eeuw zijn er nog twee over. De oorspronkelijke kolk van Booneschans is na 1933 niet meer op de topografische kaart ingetekend. Het schoolmeesterrapport uit 1828 signaleert al het verschijnsel dat kolken langzaam maar zeker verlanden: “Het gaat met de kolken als met sloten; door het invallen der aarde van de wallen worden zy gedurig vloter [= ondieper, red.]. Benevens deze, zyn er nog eenige andere kolken, welke geene byzondere opmerking verdienen, omdat zy wegens deszelfs ondiepte, nauwelijks meer den naam van kolken kunnen dragen. Anderen zyn reeds met stro en aardryk opgevuld, en daardoor min of meer bruikbaar land geworden.”

Van de vijf oorspronkelijke kolken tussen Booneschans en Klein-Ulsda is alleen de tegenwoordige Hamdijkkolk over. Het is de grootste kolk die we hebben aangetroffen in het Dollardgebied, terwijl hij in de loop der tijd sterk in omvang is afgenomen en nu nog slechts twee derde is van wat hij oorspronkelijk geweest moet zijn. De kolk zou in het begin van de negentiende eeuw drie bunders oppervlak omvat hebben met een diepte van ruim 12 Nederlandse ellen.¹¹ De weg liep toen over een dam die dwars door de kolk heen liep. Het gedeelte ten zuiden van de weg is rond 1905 gedempt.

Een kolk werd vroeger vaak genoemd naar de landbouwer op wiens perceel hij lag. De kolk Hamdijk lag rond 1828 op het land van J.A. Koerts en stond dan ook bekend als de kolk van Koerts. Tegenwoordig noemen de inwoners van Bad Nieuweschans hem ook

123

nog wel de kolk van Muntinga. Het schoolmeesterrapport meldt: “in voorennoemde kolk vindt men ook menigvuldig visschen, als snoek, aal, baars enz.”

Uitgraven van de nieuwe Booneschanskerkolk (juni 1999). Foto: Aart Jan Langbroek

De huidige Booneschanskerkolk is een in 1999 nieuw gegraven kolk die in de buurt ligt van waar hij oorspronkelijk lag. Het water heeft nu dus eigenlijk het karakter van een flinke vijver. De oorspronkelijke kolk was gedempt en is niet opnieuw uitgegraven.

Bij de graafwerkzaamheden werd op 1,6 meter onder het maaiveld een bodemstructuur aangetroffen met een breedte van 10 tot 15 meter. Deze structuur is toen geïnterpreteerd als zijnde de gracht van het zuidelijke bastion van de vesting die daar heeft gelegen. Dit is met houten palen aangegeven in de kolk. Op een tekening uit 1598 wordt gemeld dat de vesting Booneschans in 1598 om de Dünebroeksterzijl is aangelegd. Via dit zijl in de oude dijk werd het water uit Dünebroek in de Dollard geloosd. Ook een tekening uit 1674 laat zien dat op de plaats in de dijk waar de kolk is ontstaan een diep vanuit Dünebroek via een sluis in de Dollard uitmondde. Zowel het diep als de

¹¹ Een bunder is sinds 1812 ongeveer 1 hectare en een el ongeveer 1 meter

Kolken Dollardgebied

N° 3. De Booneschans, welke geligt is toe 1598.
ontrent Dunebroekstreek.

124 **Detail van de kaart van het gebied tussen de Dollard, Winschoterzyl, Bellingwolde en Papenbroek met de aldaar sedert 1598 uitgevoerde bedijkingen en andere werken. W.A. Pull (1601 – 1686), kopie gemaakt in 1938, Groninger Archieven 817_1156**

dijk zijn vervolgens verplaatst. De in de kolk gevonden bodemstructuur zou ook op de loop van dit diep kunnen duiden.

Ook iets ten westen van de Booneschanskerkolk is een verdwenen kolk hersteld. Die kolk ligt tegenover de boerderij de Spille Leen en wordt nu aangeduid als de kolk Spille Leen. De naam duidt op overerving in de vrouwelijke lijn, wat bij deze boerderij over drie generaties het geval was. De naam dateert van rond 1950. De oorspronkelijke boerderij werd in 1945 door Poolse soldaten in brand gestoken en in 1950 herbouwd. Naast de term 'Spille-lenen' wordt ook de naam 'Konkel-leenen' gebruikt. De konkel is de spil waarop het vlas van het spinnenwiel gewonden wordt. De huidige kolk is rond 2011 opnieuw gegraven in het kader van de aanwijzing van bergingsgebieden en noodbergingsgebieden in het Waterschap Hunze en Aa's, neergelegd in het bestemmingsplan Westerwoldsche Aa, Hamdijk, Bovenlanden en Kuurbos in 2009.

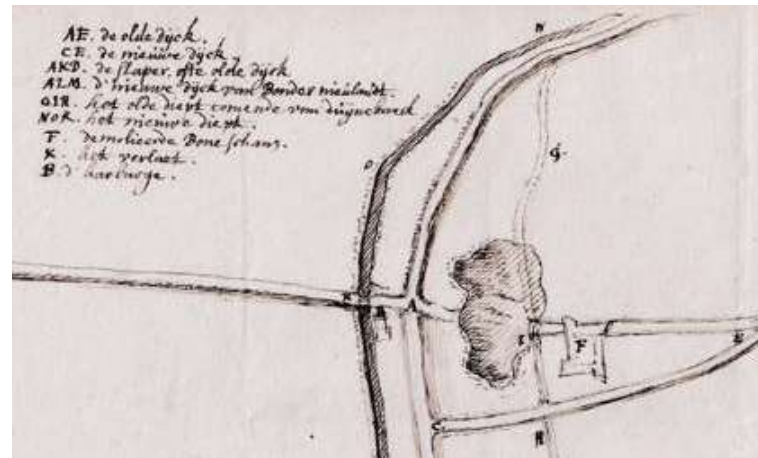
De aanleiding voor dit plan was de wateroverlast in de jaren negentig van de vorige eeuw. In 1993 en 1995 lag het zwaartepunt van deze wateroverlast in het rivierengebied. In 1998 trad er wateroverlast op in de provincie Groningen en werd de situatie ernstig genoemd. Er is toen gekozen voor een andere aanpak van de waterproblematiek, waarbij niet alleen meer gekeken werd naar het verhogen en verstevigen van dijken, maar ook naar een natuurlijker waterbeheer met meer ruimte voor water. Onderdeel van deze aanpak is het aanwijzen en inrichten van een aantal gebieden waarin tijdelijk overtollig boezemwater kan worden opgeslagen. In het plan wordt een extra gebied ten zuiden van de Hamdijk aan het noodbergingsgebied toegevoegd. Het tot stand komen van dit plan ging niet zonder slag of stoot. Er was veel tegenstand van de kant van de omwonenden. Een van de argumenten van de tegenstanders was dat stilstaand water zou leiden tot mug-

genoverlast, wat zelfs een malariaplaga zou kunnen veroorzaken. De vorm van de nieuw aangelegde kolk komt waarschijnlijk niet overeen met de oorspronkelijke vorm. Die zou meer de vorm van een flessenhals hebben gehad. De natuur in deze nieuw aangelegde vijver verschilt sterk van de natuur in de huidige nog bestaande historische doorbraakkolken.

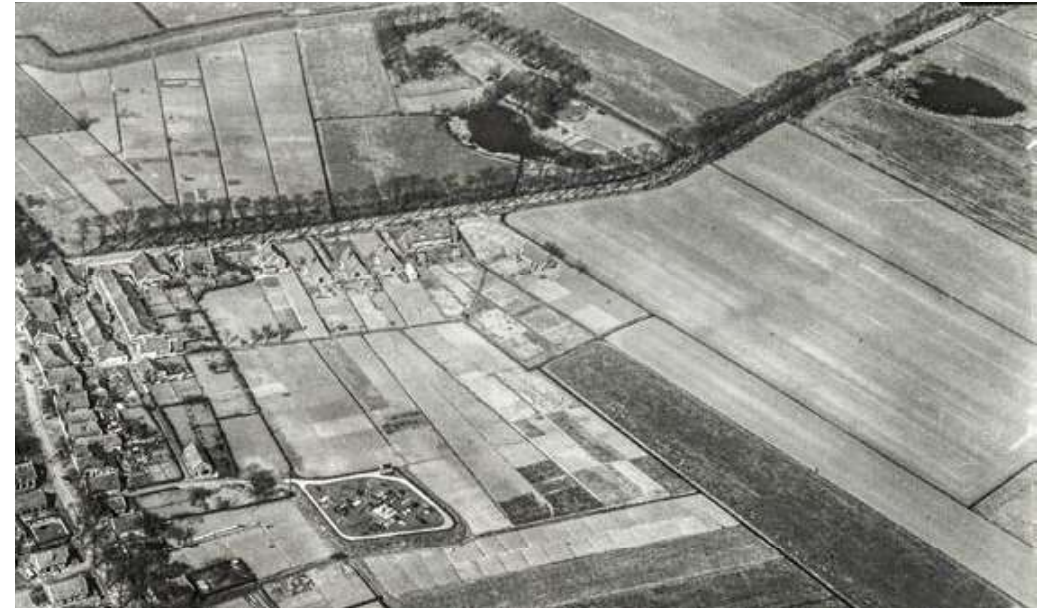
Het gedeelte van de Hamdijk vanaf Klein-Ulsda tot Oudeschans staat bekend als de Koudehoek. De naam is waarschijnlijk afkomstig van de aanduiding van het meest oostelijk gelegen bastion van de vesting Oudeschans. Dit was het bastion dat de meeste wind ving en voor de manschappen van het garnizoen de koudste plek om wacht te lopen. Het is ook het bastion waarop de molen werd geplaatst. Ook in Koudehoek hebben zeker twee kolken gelegen. Schuin tegenover de Oudeschanskerkolk lag tot de jaren zestig van de twintigste eeuw nog een kolk, zoals op luchtfoto's te zien is.

De kolk is nu gedempt, maar het verhaal gaat dat het leger van de opstandelingen op hun terugtocht na de overwinning bij Heiligerlee veel ballast in de vorm van kanonnen en harnassen in de kolk heeft gegooid. Op een oude kaart uit het begin van de zeventiende eeuw heet deze kolk de Prengerskolk.

Tekening uit brief aan graaf Willem van Nassau uit 1674 over de situatie rond de Booneschans, Koninklijk Huis Archief.

Uitsnede van een luchtfoto gemaakt rond 1920. Links de Oudeschanskerkolk, rechts aan de overkant de kolk die in de jaren zestig is gedempt. Bron: Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

De Prengerskolk bij het Bellingwolderzyl. Detail kaart Bellingwolderzyl, toegeschreven aan Stampioen. Bron: 'Van de Fortificatie' van H.R.Reinders (1995) opgenomen in: Eresalut: Opstellen voor Mr. Overdiep.

5.3.1 Booneschanserkolk

Bij aankomst kun je bij deze nieuw uitgegraven kolk begroet worden door het uitbundige gekwaak van groene kikkers en hoor je het schreeuwerig keffende geluid van een luidruchtige meerkoet. Een ijsvogel (*Alcedo atthis*) spreidt zijn vleugels en verlaat als in een blauwe flits de kolk. Langs de oever vliegen enkele vlindersoorten zoals de dagpauwoog (*Aglais io*), kleine vos (*Aglais urticae*) en bont zandoogje (*Pararge aegeria*).

's Avonds maken batdetectoren het ultrageluid van vleermuizen hoorbaar. Drie soorten zijn op een avond boven het vlakke en grotendeels onbegroeide water gezien en gehoord: minstens tien watervleermuizen, twee gewone dwergvleermuizen en een ruige dwergvleermuis (*Pipistrellus nathusii*).

Dat de kolk een uitbundig leven kent kan worden toegeschreven aan veel waterplanten die in een kraag van enkele meters breed langs de oever groeien. Er zijn negen soorten aangetroffen, waaronder drie soorten fonteinkruiden, aarvederkruid (*Myriophyllum spicatum*) en smalle waterpest (*Elodea nuttallii*). Flab duidt op voedselrijk water.

De kolk is ook rijk aan dieren: waterkevers en keverlarven, waterwantsen en hun nimfen, larven van echte libellen en juffers, waterpissebedden, waterslakken, platwormen zoals de lugubere glijer (*Schmidtea lugubris*), bloedzu-

Langs de oever van de Booneschanserkolk groeien gele lis, grote lisdodde (*Typha latifolia*) en riet. Aan de oppervlakte langs de oever zien we de bladeren en de bloem van de roze waterlelie en flab. Onder water groeien planten als smalle waterpest en een aantal soorten fonteinkruiden. Foto: Aart Jan Langbroek

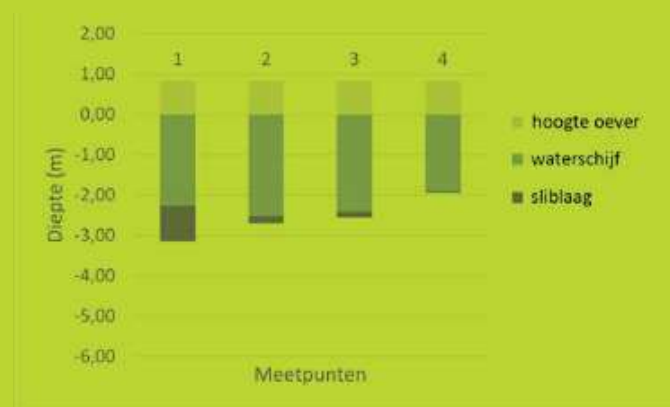
Booneschanserkolk

Locatie: De kolk Booneschans ligt aan de Hamdijk even ten zuiden van Bad Nieuweschans, direct aan de grens met Duitsland. Deze kolk ligt vrij open in een bloemrijke weide die wordt omgeven door het bosgebied van het Bos op Houwingaham.

GPS: N 53° 9' 33", O 7° 11' 22"

Eigendom: Staatsbosbeheer

Gemeente: Oldambt

foto's: Aart Jan Langbroek (boven) en Chris Gras (onder)

Linkerdekschild van een tuimelaar. Mogelijk heeft een roofwants er met zijn steeksnuut een gaatje in gemaakt. Foto: Aart Jan Langbroek

Larve van de tuimelaar in de Booneschanserkolk, met tussen zijn kaken een jufferlarve. Boven zien we nog een zwemwants, en onder een deel van flab. Foto: Aart Jan Langbroek

gers, watervlooiën, de kleine watersalamander en de gewone pad. Op het water lopen schaatsenrijders (*Gerridae*). Indrukwekkend is de staafwants (*Renatra linealis*), die vaak in stilstaande wateren is te vinden.

De tuimelaar en de grote spinnende watertor (*Hydrophilus piceus*) zijn twee van de zeven soorten waterkevers die we aantreffen. De tuimelaar is een waterroofkever, waarvan we een larve aantreffen. De grote spinnende watertor is een planteneter en is een van de grootste waterkevers in Nederland. Hij is zwart met een groene gloed. De larven van beide kevers zijn echte rovers.

Dat de kolk rijk is aan waterleven, zien we terug in de rondvliegende libellen: vijf soorten juffers en zes soorten echte libellen. Twee algemene juffers zijn het lantaarntje (*Ischnura elegans*) en de grote roodoogjuffer (*Erythromma najas*). Van de echte libellen zien we onder andere de glassnijder (*Brachytron pratense*), de paardenbijter (*Aeshna mixta*), de blauwe glazenmaker (*Aeshna cyanea*), de viervlek (*Libellula quadrimaculata*) en de gevlekte witsnuitlibel (*Leucorhinia pectoralis*). De glassnijder wordt internationaal als een belangrijke soort voor Nederland in de laagveengebieden gezien.

In de kolk zijn vijf soorten algemeen voorkomende waterslakken gevonden, waaronder de puntige blaashoorn (*Physella acuta*). Een bijzonderheid is dat deze slak linksgewonden is; het is een ingeburgerde uit-

heemse soort die goed tegen voedselrijk water kan en bij relatief hoge temperaturen kan leven.

Er is voedsel en schuilgelegenheid genoeg voor vissoorten als zeelt, rietvoorn (*Scardinius erythrophthalmus*) en driedoornige stekelbaars (*Gasterosteus aculeatus*).

De oever is steil aangelegd en heeft daardoor een smalle zone met oever- of moerasplanten. Riet domineert, maar ook grote lisdodde, gele lis, pitrus (*Juncus effuses*), gele waterkers en wolfspoot (*Lycopus europaeus*) staan langs de oever.

De oeverplanten bieden tal van geleedpotigen zoals insecten, spinnen en pisbedden voedsel, dekking en voortplantingsgelegenheid. Kevers zoals de smalle schorsloper (*Paradromius linearis*) en de gewone oever- of oeverkortschildkever (*Paederus riparius/Paederus littoralis*) zoeken hun kostje tussen het strooisel op de bodem. Dat doet ook de mospissebed (*Philoscia muscorum*). De lissenboorder (*Mononychus punctumalbum*), zoekt het hogerop in de gele lissen, waar hij van de plantensappen snoept en waar het vrouwtje haar eitjes legt in de zaden. Zweefvliegen zoals de moeraszweefvlieg (*Tropidia scita*) vinden hun weg tussen de oeverplanten, lijkenvliegen (*Cynomya mortuorum*) en strontvliegen (*Scathophaga stercoraria*) rusten op plantenbladeren.

De insecten zijn voedsel voor de talrijke spinnen. Het vrouwtje van de rietstrekspinn (*Tetragnatha striata*) verradt haar aanwezigheid door de 'vulkaantjes', de eicocons die zij heeft bevestigd aan het blad van riet. Langs de oever loopt tussen de stengels van de moerasplanten de oeverwolfspinn (*Pardosa prativaga*).

Eicocon ('vulkaantje') van de rietstrekspinn op een blad van de gele lis. Foto: Aart Jan Langbroek